

Пам'ять І. Крузенштерна і Ю. Лисянського знайшла своє увічнення і в Росії. В Санкт-Петербурзі на Василівському острові поряд з Військово-морським музеєм їм обом встановлено пам'ятники як першопроходцям, які здійснили грандіозне плавання навколо Землі [5, с.17]. Разом з тим, іменем Юрія Лисянського названо один з Гавайських островів, півострів на березі Охотського моря,

гору на острові Сахалін [8, т.14, с.147]. Пам'ять про цю першу кругосвітню подорож, здійснену Ю.Ф. Лисянським, збережено в багатотомних описах плавання, а також в знаменитому „Атласі Південного моря”, складеному і виданому при його безпосередній участі. Результати плавання висвітлено у книзі „Подорож навколо світу у 1803-1806 роках на кораблі „Нева”.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. 100 великих мореплавателів / Под ред. Авадяева Е.Н., Зданович Л.И. – М., 2004.
2. Аксіоми для нащадків: Українські імена у світовій науці. Збірник нарисів / Упоряд. і передмова О.К. Романчука. – Львів: Львівська історико-просвіт. організація „Меморіал”, 1992.
3. Большая советская энциклопедия. – М., 1973. – Т. 14. – С. 1502.
4. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.-СПб., 2001. – С. 649.
5. Ємченко М. Земна обручка Юрія Лисянського / Ємченко М. // Україна. – 1986. – № 49. – С. 16-17.
6. Історія міст і сіл Української РСР. Чернігівська обл. – К., 1972.
7. Головка Д. Ніжинські вишні / Головка Д. // Знання та праця. – 1974. – № 9. – С. 20-21.
8. Українська радянська енциклопедія. – К., 1981. – Т. 14. – С. 147.
9. Устименко Л. Історія туризму / Л. Устименко, І. Афанасьєв. – К., 2005.
10. Шевченко В.М. Юрій Лисянський – український мореплавець і мандрівник / Шевченко В.М. // З історії вітчизняного туризму: Збірник наук. статей. – К., 1997. – С. 16-24.
11. Штейнберг Е.Л. Жизнеописание русского мореплавателя Юрия Лисянского / Штейнберг Е.Л. – М.: Воениздат, 1948.
12. Штейнберг Е.Л. Славные мореходы Крузенштерн и Лисянский / Штейнберг Е.Л. – М.: Детгиз, 1954.
13. Штепа П. Московство / Штепа П. – Львів, 1996.

© *Borys Biletsky*
(*Chernivtsi*),
© *Halyna Kotsur*
(*Kyiv*)

YURIY LYSIANS'KYI AS A UKRAINIAN SEAMAN AND SCIENTIST (1773-1837)

The article focuses on the contribution of Yuriy Lysiyan's'ky, a Ukrainian seaman and scientist in the first round world travelling (1803-1806) on the ship „Neva” and the consequences of this travelling.

До редакції надійшла 05.08.2008.

© *Леонід Могильний*
(*Kyiv*)

ВИДАВНИЧА І ПУБЛІЦИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СЕРГІЯ ЄФРЕМОВА НА ПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

У статті розглядається видавнича і публіцистична діяльність відомого українського державного діяча, науковця, літератора Сергія Олександровича Єфремова (1876-1939 рр.) наприкінці XIX – на початку XX ст.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. свідомо українська інтелігенція, як і інтелігенція інших слов'янських країн в період формування нації, робила все можливе для відстоювання інтересів нації. Особливо важливою у процесі становлення української культури та освіти була видавнича справа, якою займалися багато відомих у той час

українських громадських діячів – Б.Грінченко, Г. Хоткевич, С. Єфремов, Ф. Матушевський, В. Доманицький та інші. Дослідження пов'язані з видавничою діяльністю є достатньо актуальними внаслідок нерозробленості теми.

Попередні праці щодо питання видавничої діяльності С. Єфремова є поверховими та

надзвичайно стислими за об'ємом внаслідок більш глибокого розгляду в контексті національного питання, історії української інтелігенції, діяльності політичних партій, українського питання. Серед них варто назвати дослідження „Нариси з історії українського національного руху”, „Українське питання в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.)”, колективну монографію В. Колесника і Л. Могильного „Українські ліберально-демократичні партії в Російській імперії на початку XX ст.” та інші.

Діяльність С. Єфремова у видавничій справі у всіх попередніх працях розглядалася поверхово, неповно. Його внесок у видання українських книжок, праця в українських газетах і журналах залишилася поза увагою дослідників.

Український громадський рух наприкінці XIX ст. поділявся на декілька течій: радикали, ліберали. Обидві течії активно займалися культурно-просвітницькою діяльністю. Перші тяжіли до вирішення політичних питань, другі – до підвищення загальноосвітнього рівня населення з врахуванням релігійних настроїв, особливостей побуту, мови, ментальності тощо. С. Єфремов належав до тих громадівців, які основою формування національної свідомості українців вважали поширення освіти.

У другій половині XIX ст. українська літературна мова використовувалася в художній літературі, публіцистиці, наукових дослідженнях. Найбільшого розвитку досягла художня література завдяки невтомній праці письменників, поетів, драматургів. Незважаючи на широке використання української мови, у різних суспільних сферах громадськості точилася гостра полеміка з приводу можливості і потреби перетворення її на орган науки і вищої освіти. У цьому питанні виявлялися полярні погляди тогочасної української інтелігенції [5, с. 72 – 73].

Показовим є епізод із життя молодого С.Єфремова, коли в 1894 р. він перебуваючи у лавах семінарської громади Київської духовної семінарії разом із своїми колегами на звістку про смерть Олександра III заспівав „Ще не вмерла Україна...”. Навіть через чверть століття Єфремова хвилювала ця подія: „З десяток дужих молодих голосів пристає, і ллється хвиля гімну неіснуючого народу на неіснуючій „на нашій, мовляв, не своїй землі”, неіснуючою мовою...”. Як людина напрочуд свідомо, С.Єфремов уже ніколи не зрікся своїх юнацьких ідеалів, хоч попереду чекали незліченні випробування [6, с. 6].

Українська літературна мова, незважаючи на адміністративні перешкоди, продовжувала розвиватися на народній основі та поширювалась

на більшій частині території України. Заборона української мови викликала в інтелігенції бажання більш послідовно запроваджувати її не лише в побуті, а й у діловому та науково-теоретичному спілкуванні. Важливу роль у відстоюванні прав української мови відіграла художня література і публіцистика. Нагальною потребою тогочасного літературного життя було заснування власного друкованого органу, а ще краще видавництва.

У той час погляди С. Єфремова та його найближчих однодумців формувалися значною мірою під впливом російського народництва. Але перевагу вони все ж віддавали праці національній. Та й сам С. Єфремов у спогадах, розповідаючи про становлення свого світогляду, визначальними факторами вважає українство, – спершу стихійне, далі організоване у Київській громаді, також українське красне письменство, особливо знайомство з П. Драгомановим та його працями, а вже потім – російську публіцистику і літературу. С. Єфремов і його друзі зачитувалися статтями М. Михайловського, знаходили в них багато близьких їм ідей. С. Єфремов „прийнявши загально цю теорію”, робить для себе певні корективи, „добачаючи в національній боротьбі пригнічених націй також свого роду боротьбу за індивідуальність – національну”. Спілкування та спільна праця у Київській громаді з ровесниками-однодумцями, а також з О. Кониським, В. Антоновичем, Б. Грінченком мали переконливість життєвої конкретики та відповідності епохи, позаяк перебували у сфері українського народництва – панівної течії в громадській думці та письменстві. Багато зобов'язаний народництву, С. Єфремов переріс його достатньо, щоб у „Карпенко-Карому” вже міг назвати його „швидше релігійною сектою, аніж громадським рухом з широким розумінням та ясним теоретичним світоглядом”. Але, на думку Е. Соловей, С. Єфремов у чомусь залишився бранцем народництва, і це можна бачити там само, коли буквально слідом він трактує творчу драму Гоголя „за Белінським”, – попри те навіть, що у власній праці „Між двома душами” висунув інше пояснення [6, с. 6 – 7].

У 1894 р. С. Єфремов, В. Страшкевич, О. Лотоцький, В. Прокопович, В. Доманицький та інші представники із середовища студентської та гімназійної молоді заснували видавничий гурток. Ідею створення видавничого гуртка подав О. Кониський, який пам'ятаючи діяльність та традиції попередніх видавничих проектів українців, бажав їх продовжити та розширити. Ініціатива О. Кониського знайшла свій відгук серед молоді. В той же рік гурток випустив свою першу книжку, в 1896 р. було видано ще дві.

Утворена у 1897 р. представниками українських громад Загальноукраїнська безпартійна організація підтримала своїх молодих колег, які займалися організацією і виданням книжок. Існування гуртка отримало додатковий імпульс у 1898 р., коли святкувалося століття виходу в світ поеми І. Котляревського „Енеїда”, яка вважається важливою подією, що започаткувала українську літературу. До 1900 р. видавництво випустило 12 художніх та науково-популярних книжок. На початку своєї діяльності збори видавничого гуртка відбувалися у приміщенні, яке належало О. Кониському. А після його смерті, не маючи спеціального приміщення, учасники гуртка збиралися у Я. Шульгіна, інколи у Г. Берло [3, с. 74].

У 1900 р. за сприяння керівництва Загальноукраїнської безпартійної організації та фінансової підтримки Є. Чикаленка та В. Смиренка видавничий гурток було реорганізовано у видавництво „Вік”. Назву видавництво отримало від однойменної збірки. З цього часу гурток став широко відомий в Україні саме під цією назвою. Завданням видавництва стало видання збірок творів українських поетів та письменників. У 1900 р. за рахунок кредиту було видано збірку оповідань українських письменників „Вік”. Завдяки великому попиту на українську літературу серед інтелігенції вдалося не тільки повернути кредит, але й зібрати необхідні кошти для становлення і розвитку самого видавництва.

„Вік” стало першим видавництвом, що займалося друком та розповсюдженням української літератури по всій території Російської імперії та за її межами. С. Єфремов разом з колегами вважав, що діяльність видавництва „Вік” має велике значення, особливо, якщо врахувати чвертьвікову заборону друку україномовних видань. Своєю діяльністю видавництво зробило посильний внесок у розвиток українського національного руху [4, с. 75].

С. Єфремов писав: „Українська книжка починає топтати стежку і під сільську стріху, і в господу інтелігентних людей” [2, с. 567]. До початку 1909 р., тобто за 15 років свого існування „Вік” видав 5 українських ювілейних збірок, з них два двотомних видання, 9 збірників творів українських класиків, 20 назв книжок до серії „Українська бібліотека”, 57 народних видань (з них 10 науково-популярних) та ін. Усього за цей період „Вік” випустив близько 400 тисяч примірників українських книжок [4, с. 105].

Протягом своєї діяльності видавництво „Вік” видало 140 назв художньої, навчальної та науково-популярної літератури загальним тиражем 560 тисяч примірників [3, с. 75].

Поряд з видавничою справою, С. Єфремов активно друкувався у тогочасній періодиці. Свою публіцистичну діяльність він розпочав у 1898 р. коли в Києві з’явилася газета „Киевские отклики”, орган української ліберальної інтелігенції. Хоча газета була російськомовною, вона мала певну вагу у організаційному об’єднанні поміркованого українства. У ній окрім С. Єфремова також працювали І. Лучицький, В. Науменко, М. Василенко та ін. Діяльність С. Єфремова у газеті відкрила у ньому талановитого публіциста та працівника.

С. Єфремов став автором першої в Наддніпрянській Україні газетної статті українською мовою („Чи буде суд?” – у „Киевских откликах” 1905 р., №285). Однак це був лише початок його самовідданої боротьби за українську пресу, найповніше втілений згодом у газеті „Рада”. Тим часом він активно співпрацює з „Киевской стариной”, українськими виданнями в Галичині, а також прихильними до українства російськими виданнями. „Я поклав був собі – по-українському писати на всякі теми, що мене як людину цікавили; по-російському ж – тільки на українські... Сферу українського письменства й українських інтересів треба було, на мою думку, розсувати на всю широчінь людських інтересів; російську ж пресу використовувати тільки для української справи, за браком своєї власної, як трибуну...” [1, с. 522]. На таких засадах С. Єфремов працював з великим колом видань для яких писав.

У 1905 р. перебуваючи у керівництві Української радикальної партії С. Єфремов написав декілька брошурок (під псевдонімом – С. Ярошенко), які роз’яснювали програмні вимоги українських радикалів. Серед них – „Як визволитись з біди робочим людям?”, „Як люди прав собі добувають?” та „Як цар людей дурить?”.

Окрім роботи у видавництві „Вік” та у часописі „Киевская старина”, С. Єфремов брав активну участь у створенні перших загальноукраїнських україномовних періодичних видань. Серед них такі відомі газети як „Громадська думка” (1905 – 1906 рр.) та „Рада” (1906 – 1914 рр.).

18 жовтня 1905 р. С. Єфремов разом із Б. Грінченком прийняли рішення про випуск газети українською мовою „Громадське слово”. Суттєво сприяли задуму видані 24 листопада 1905 р. царським урядом нові правила про друк, які дозволяли випускати періодичні видання не тільки російською мовою, але й мовами інших народів Російської імперії.

Для заохочення передплатників „Громадського слова” С. Єфремов і Б. Грінченко склали

оголошення, що мало всі ознаки політичної прокламації. Пропагуючи газету, вони повідомляли, що вона „буде стояти за рівне усім право і справжню волю особи, слова, думки, віри, зборів і спілок” тощо. Видавці „Громадського слова” наголошували, що видання боротиметься за справедливий суспільний і економічний лад, вимагатиме широкої і безоплатної освіти рідною мовою для всього народу, національних шкіл, вживання української мови в державних установах. Такі вимоги з боку газети насторожили місцеву владу. Напередодні виходу першого номера у грудні 1905 р. київський губернатор заборонив видавати „Громадське слово”. Поліція провела обшуки в членів майбутньої редакції видання [3, с. 150]. Після заборони Б. Грінченко та С. Єфремов скористалися іншим дозволом (виданим В. Леонтовичу) на видання газети уже під назвою „Громадська думка”.

У 1906 р. у Києві почала виходити газета „Громадська думка”, перший номер якої з’явився 1 січня. Це була щоденна українська газета, річна передплата якої коштувала спочатку 4 карбованці. Першим її редактором-видавцем був В. Леонтович, редактором – Ф. Магушевський, помічником – С. Єфремов, видавцем – Є. Чикаленко. До редакційного комітету окрім С. Єфремова також увійшли Б. Грінченко, М. Левицький, В. Дурдуківський та М. Грінченко.

У редакції серед співробітників майже не було підготовлених журналістів. „Єдиний між нами чоловік, котрого можна було вважати за справжнього, – пише у своїх спогадах Є. Чикаленко, – був С. Єфремов”. С. Єфремов займався не тільки редакційною роботою, але й сам написав низку статей науково-популярного змісту.

Діяльність газети у 1906 р. викликала занепокоєння місцевої влади, тому 18 серпня 1906 р. поліція провела 15-годинний обшук у редакції видання. 19 серпня газету заборонили випускати „на час дії військового положення”, окремих представників редколегії та передплатників заарештували. Наприкінці серпня поліція провела ще близько 100 обшуків та арештів.

До списку заарештованих потрапив С. Єфремов, який у цей час виконував обов’язки редактора і підозрювався, як і багато інших українських лібералів, у причетності до соціал-демократичної партії. Поліція помилково вважала С. Єфремова одним із керівників Української

соціал-демократичної робітничої партії і приписувала цій партії участь у видавничих справах Української демократично-радикальної партії. На думку імперських охоронців порядку, діяльність С. Єфремова у партії полягала, головним чином, у тому, що він, виконуючи обов’язки головного редактора „Громадської думки”, редагував її в антидержавному дусі.

Одночасно із роботою у „Громадській думці” С. Єфремов писав аналітичні статті „З російського життя” до часопису „Нова громада”, що виходив протягом 1906 року. Після закриття „Громадської думки” С. Єфремов продовжував писати статті на загальні проблеми України у газету „Рада”, яка продовжила лінію „Громадської думки”. У 1910 – 1914 рр. у Києві виходив педагогічно-освітній місячник „Світло”. В „Світлі” порушувалися питання дошкільного, шкільного та позашкільного виховання, захищалися права української школи, мови і культури. Одним із співробітників місячника був і С. Єфремов [4, с. 101].

Проаналізувавши діяльність видатного громадського діяча, можна стверджувати, що найважливішим для нього було поширення освіти серед українського населення через видання української книги. Саме тому він бере активну участь там, де найкраще себе може проявити – у книговидавництві.

Окрім книговидавничої діяльності С. Єфремов відстоює своє життєве кредо у своїх публіцистичних працях до 1920-х рр. Він невтомно публікується практично у всіх україномовних виданнях, відстоює українські інтереси не тільки перед українським читачем, але і перед російським. С. Єфремов ставить перед собою такі пріоритети – спершу справи громадсько-культурні, політично-державні, а вже потім – науково-організаційні. Така громадська патріотична позиція С. Єфремова свідчить про глибоке розуміння тогочасних суспільних проблем та, головніше, бачення шляхів до національного відродження України.

Загалом можна стверджувати, що діяльність С. Єфремова у видавництві „Вік”, часописах „Киевская старина”, „Нова громада”, „Україна”, газетах „Громадська думка”, „Рідний край”, „Рада”, „Світло” вплинула на становлення проукраїнського світогляду багатьох українців та посилила їх громадську, культурологічну й політичну активність.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Єфремов С. Про дні минулі / Сергій Єфремов // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського. – Ф. 317. – Од. зб. 54 – 55.

2. Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – К., 1995.
3. Колесник В., Могильний Л. Українські ліберально-демократичні партії в Російській імперії на початку XX ст. / Віктор Колесник, Леонід Могильний. – К.: НВЦ „Київський університет”, 2005. – 245 с.
4. Нариси історії української інтелігенції: Перша половина XX ст.: У 3-х кн. – Кн.2. – К., 1994. – 172 с.
5. Нариси з історії українського національного руху: Колективна монографія / За ред. В.Г. Сарбея; НАН України. Інститут історії України. – К., 1994. – 189 с.
6. Соловей Е. Сергій Єфремов / Елеонора Соловей // Єфремов С.О. Вибране: Статті. Наукові розвідки. Монографії. – К.: Наукова думка, 2002. – С.5-16.

© *Leonid Mogylny*
(Kyiv)

PUBLISHING ACTIVITY SERGEY EFREMOV OF THE XIX – BEGINNING OF THE XX-TH CENTURIES

The article considers publishing activity of well-known Ukrainian public figure Sergey Efremov (1876-1939) at the end of the XIX – beginning of the XX-th centuries.

До редакції надійшла 12.11.2008.

© *Володимир Соболев*
(Київ)

**ОРГАНІЗАЦІЙНІ МОДЕЛІ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВО-СУДОВИХ УСТАНОВ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.
(НА МАТЕРІАЛАХ КИЇВСЬКОГО ВІЙСЬКОВО-ОКРУЖНОГО СУДУ)**

У статті висвітлюється проблема організації кадрових моделей військових судів Російської імперії на матеріалах Київського військово-окружного суду другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Автор розглядає основні принципи організації посадової ієрархії та політики кадрових переміщень.

На сучасному етапі реалізації судово-правової реформи надзвичайної гостроти набуло питання підготовки та впровадження ефективних моделей організації кадрового забезпечення судових установ. Пропоновані концепції судово-правової реформи 1992 та 2004 рр. намагаються вирішити зазначену проблему, спираючись, в основному, на європейський досвід. Звичайно, в умовах євроінтеграційних процесів та необхідності пристосування вітчизняної судової системи до стандартів країн ЄС подібне застосування іноземного досвіду можна розглядати як цілком конструктивне. Проте варто зауважити, що для належної апробації запозичених організаційних моделей доцільно звернутися до історичного досвіду функціонування аналогічних структур в умовах подібних до сучасності історичних реалій. В даному контексті, як правило, звертаються до досвіду проведення судової реформи 1864 р. у Російській імперії. Не заперечуючи значення цієї реформи та потенційних можливостей щодо застосування напрацьованих під час її реалізації моделей при реформуванні вітчизняної судової системи, варто звернути увагу на існування в цей же проміжок часу альтернативної моделі організації судової влади, до досвіду якої практично ніколи не зверталися навіть професійні історики та фахівці з історії права. Мова йде про

військово-судову реформу 1867 р. і створену внаслідок її реалізації систему органів юстиції. Звичайно, військова юстиція, як юстиція спеціалізована, не може розглядатися як одна з безпосередніх моделей для реформування судових органів, проте застосування деяких елементів кадрової політики, які практикувалися в зазначених установах, цілком можливе. Варто зауважити, що питання організації кадрового забезпечення включає в себе низку важливих компонентів: організація системи відповідної освіти та визначення освітніх цenzів, система організації служби, призначення та переміщення кадрів, матеріальне забезпечення тощо. Беручи до уваги значний обсяг наведеного матеріалу, зупинимось лише на питаннях організації служби, призначення та переміщення кадрів в системі органів військово-судового відомства.

В науковій літературі, як історичного так і юридичного профілю, дослідження з питань організації судової системи Військового відомства не набули значного розвитку. Питанням військового судоустрою та військового процесу присвячені лише окремі лекційні курси професорів Олександрівської військово-юридичної академії С.С. Абрамович-Барановського, О.І. Ликошина, Д.Ф. Огнева, П.А. Швейковського [1; 2; 3; 4] та дослідження з історії реалізації військово-судової